

HUMAN GEOGRAPHY SCIENTIFIC SCHOOLS IN UKRAINE (CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY)

¹Yaroslav OLIYNYK, ²Sergiy SHEVCHUK

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

¹oliynik_ya@univ.kiev.ua, ²S_Sevchuk@online.ua

Abstract: This research represents comprehensive analysis of the development of scientific schools in human geography in Ukraine with a disquisition of cognitive potential and specific results of scientific schools of various types. Taking into account the aim of the research, we focused on the essential logical model of a scientific school in human geography. The scientific school was considered as a creative team of scientists united by common approaches to problem solving, style of theoretical work, strategies for professional scientific thinking, ideas and methods of their implementation. Therefore, scientific school is a team of scientists, recognized in scientific community, which under the guidance of the leader develops certain direction of human geography. Based on the theoretical background and elaborated methodology, we analyzed the factors influencing the development of scientific schools, the periodization of this process, types of scientific schools (disciplinary schools, educational scientific schools, scientific schools as research teams), their place, role and achievements in the development of human geography in Ukraine. The authors determined internal and external factors, influencing the development of human geography scientific schools in Ukraine, and distinguished three phases of development with respective periods: Stage 1 (late XIX - early XX century: 1873-1904; 1905-1917; 1918-1921); Stage 2 (middle XX century: 1922-1933; 1934-1963; 1964-1990); Stage 3 (late XX - early XXI century: 1991-2015). The most significant characteristics of each stage and period were defined. Special attention was paid to certain types of scientific schools: raion scientific school (among disciplinary schools) and scientific school of academician Maksym Palamarchuk (among the research teams). The problems and challenges of scientific schools in human geography in Ukraine, as well as perspective areas of their further development, were figured out.

Key words: human geography in Ukraine, scientific schools, factors of development, disciplinary scientific school, educational scientific schools, scientific school as a research team.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.3-9>

UDC: 911.3:94:001.32(477)

НАУКОВІ ШКОЛИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ (КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

¹Ярослав ОЛІЙНИК, ²Сергій ШЕВЧУК

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

¹oliynik_ya@univ.kiev.ua, ²S_Sevchuk@online.ua

Анотація: Дослідження присвячене цілісному аналізу процесу формування наукових шкіл в суспільній географії України з детальним розглядом пізнавальних можливостей і конкретних результатів функціонування наукових шкіл різних типів. У статті, реалізуючи поставлену мету, розкрито сутність логічну модель наукової суспільно-географічної школи, обґрунтовано її теоретичний апарат та методичні засади дослідження; проаналізовано фактори формування наукових шкіл в суспільній географії України, проведено періодизацію цього процесу; описано типи наукових шкіл: школи-напрями, науково-освітні та школи як дослідницькі колективи; визначено їх місце, роль та здобутки у формуванні суспільної географії в Україні; наголошено на окремих типах наукових шкіл: районній (як школі-напряму) та науковій школі акад. М. Паламарчука (як школі-дослідницькому колективі); визначено проблеми розвитку наукових шкіл в суспільній географії України та перспективні напрямки їх досліджень.

Ключові слова: суспільна географія в Україні, наукові школи, фактори формування, школи-напрями, науково-освітні школи, школи як дослідницькі колективи.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.3-9>

UDC: 911.3:94:001.32(477)

Постановка проблеми дослідження. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. суспільна географія переживає процес оновлення, що пов'язано з переглядом методологічного статусу науки, необхідністю об'єктивного висвітлення тих подій та фактів,

які не могли з ідеологічних причин стати предметом дослідження у попередні роки або висвітлювалися тенденційно. Досвід еволюції суспільно-географічної науки важливий для розуміння перспектив її подальшого розвитку, адже містить відомості про становлення теоретичних засад науки, зародження конкретних напрямів досліджень, постановки й

розв'язання її прикладних завдань. Дослідження розвитку та накопичення конкретного суспільно-географічного знання має тривалу традицію і є елементом більшості сучасних досліджень, однак цього не можна сказати про вивчення наукових шкіл. Вивчення особливостей розвитку та функціонування наукових шкіл у суспільній географії дає змогу висвітлити більш узагальнено сутність наукової методології, її значення в еволюції науки, оскільки про найбільш продуктивні дослідження можна говорити саме в рамках наукових шкіл.

Досить пізні оформлення історії суспільної географії в самостійний розділ науки призвело до того, що серйозні роботи з вивчення і виявлення наукових шкіл у суспільній географії України фактично не велися, завдання їх спеціального дослідження не ставилося. Уявлення про наукові школи у суспільній географії України формувалося стихійно й без урахування їх конкретно-історичних та теоретичних характеристик. Очевидним є той факт, що саме в рамках наукових шкіл велися і сьогодні ведуться найбільш продуктивні дослідження. Усе це обумовлює значимість вивчення наукових шкіл, адже ніколи раніше в суспільній географії України не ставилася мета розгляду наукової школи як самостійної структурної дослідницької діяльності в методологічному і в практичному відношенні.

Метою дослідження є цілісне вивчення феномену наукових шкіл у суспільній географії в Україні з детальним розглядом пізнавальних можливостей і конкретних наукових результатів різних типів наукових шкіл.

Аналіз останніх публікацій і джерельної бази дослідження. На сьогодні у суспільній географії детального аналізу феномену наукових шкіл не здійснено. Доробок сучасних дослідників розвитку суспільної географії в Україні обмежується наступними питаннями: розробка теоретичних засад історії суспільної географії (О. Шаблій, Я. Жупанський, М. Пістун, Я. Олійник, О. Заставецька та ін.); дослідження діяльності окремих учених (О. Шаблій, Я. Олійник, М. Пістун, Л. Руденко, В. Нагірна, С. Ішук, О. Заставецька, О. Топчієв, В. Руденко, А. Доценко, І. Ровенчак, М. Костиця, П. Штойко, В. Матвієнко, О. Чернюх та ін.); вивчення еволюції суспільно-географічної науки в окремих регіональних наукових центрах (Л. Руденко, О. Шаблій, Я. Жупанський, Я. Олійник, В. Руденко, О. Вісьтак, Л. Немець, К. Немець, Ю. Кандиба та ін.); дослідження розвитку суспільної географії в Україні на конкретному етапі, чи в межах конкретного напрямку наукових досліджень (О. Шаблій, М. Пістун, Я. Олійник, С. Ішук, О. Вісьтак, О. Федюк та ін.); аналіз особливостей формування наукового потенціалу суспільної географії (Я. Олійник, К. Мезенцев, Н. Краснопольська та ін.); вивчення персональних наукових шкіл в суспільній географії (О. Шаблій, О. Заставецька, О. Яроменко та ін.).

Проблеми вивчення наукових шкіл у суспільній географії були окреслені під час XI та XII з'їздів Українського географічного товариства [9, 12], а спроби теоретичного обґрунтування сутності

наукових шкіл в суспільній географії та особливостей їх функціонування здійснено у роботах [1 – 8, 10, 11].

Необхідність вивчення наукових шкіл визначається рядом обставин, зокрема в науці є чимало даних про конкретні географічні школи-напрями. У пізнавальному сенсі слід зрозуміти їх зміст, особливості та відмінності від інших форм організації наукової діяльності учених. В умовах оформлення історії суспільної географії як складової частини предмету географічної науки, виникає необхідність систематизації історико-наукового процесу її розвитку в поняттях, які враховують всі складові елементи, а одним з таких понять є – «наукова школа», адже найбільш суттєві результати мають саме такі форми самоорганізації учених як наукові школи.

Виклад результатів дослідження. Наукову школу слід розглядати як структурний елемент науки, що дає змогу сконцентрувати зусилля великої кількості учених під керівництвом засновника певного наукового напрямку для розв'язання визначеної, досить обмеженої сфери актуальних проблем суспільної географії. Наукова школа в суспільній географії – це колектив учених на чолі з лідером, які розробляють перспективний напрям і мають визнання у науковому співтоваристві. Наукові школи різняться між собою традиціями, проблематикою досліджень та дослідницькими програмами, основною концепцією, особливим підходом і стилем дослідження з відповідними йому методами, масштабами, характером, обсягом, результативністю дослідження.

Системоформувальними елементами у науковій школі, є її дослідницька програма; керівник як автор цієї програми; наступність у підготовці нових представників; розробка нових підходів, принципів, теорій, законів та закономірностей, започаткування нових наукових напрямів, визнання результатів її діяльності.

Підхід М. Ярошевського та А. Фурмана дозволяє виділити основні типи наукових шкіл суспільної географії в Україні:

- протошколи – наукові системи нагромадження об'єктивних знань у галузі суспільної географії, були характерними для другої половини XIX ст., характеризувалися індивідуальною діяльністю окремих дослідників, а в кінцевому результаті стали основою для зародження наукових шкіл різних типів (наприклад, описове країнознавство, статистика та етнографія);

- школи-напрями – найбільш ефективні та досконалі форми розвитку науки, що виступають концептуальною ланкою розвитку суспільної географії; вони характеризуються розробленою методологічною базою, репрезентують загальний стан її розвитку на тому чи іншому етапі (наприклад, школи галузевої статистики, географії людини, економічної географії тощо), у їх межах розвиваються відповідні науково-освітні школи та школи-колективи;

- науково-освітні школи формуються за наявності оригінальної дослідницької програми та здійснюють підготовку наукових кадрів; формуються на основі вищих навчальних закладів чи науково-дослідних установ (наприклад, суспільно-географічна школа

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії тощо); такі школи ще називають регіональними (наприклад, львівська школа суспільної географії і т.д.);

- школи як дослідницькі колективи формуються на основі авторської дослідницької програми, яка є результатом наукової діяльності лідера, а потім уже розробляється його наступниками; такі школи, як правило, розробляють теоретико-методологічні засади відповідного наукового напрямку (наприклад, суспільно-географічна школа М. Паламарчука), їх ще називають персональними науковими школами;

- школи парадигмального типу являють собою науково-дослідницькі програми, що поєднують теорію, методологію та практику досліджень; такі наукові школи є загальноновизнаними галузями науки, вони включають у себе школи-напрями, науково-освітні школи та школи-дослідницькі колективи (наприклад, сучасна суспільно-географічна школа); школи парадигмального типу можуть ідентифікувати ще й за країною, називаючи їх національними школами (наприклад, українська школа суспільної географії).

Ієрархічними рівнями у методології пізнання розвитку суспільної географії в Україні є емпіричний (фактологічний) рівень пов'язаний з виявленням фактів накопичення суспільно-географічних знань і їх систематизацією; теоретичний рівень (еволюційно-науковий) передбачає об'єднання фактів спільною ідеєю; вивченням еволюції стилю наукового мислення, розвитку методів, концепцій, теорій, гіпотез, що визначали розвиток науки на певному етапі та наукознавчий рівень пов'язаний зі створенням моделі розвитку суспільної географії й можливістю його прогнозування.

Основні етапи ідентифікації наукових шкіл пов'язані з аналізом: публікацій з проблем розвитку географії з метою виокремлення чинників формування наукових шкіл, оцінки їх визнання; публікацій, у яких порушуються проблеми функціонування наукових шкіл, їхніх лідерів, складу тощо; праць представників наукової школи, які дають змогу визначити персональний склад школи, виявити єдність науково-дослідної програми школи, а також відстежити самоідентифікацію представників наукової школи, співавторство публікацій, взаємне цитування тощо; архівних джерел для виявлення тієї інформації, що відсутня у друкованих публікаціях і стосується організаційного оформлення школи, формування її персонального складу, біографій представників школи, етапів розвитку; масиву дисертацій з метою виявлення керівництва науковими роботами, тобто встановлення міцних зв'язків «учитель – учень», що є найбільш об'єктивним методом ідентифікації наукових шкіл не лише за їхнім персональним складом, а й з погляду аналізу науково-дослідної програми школи, реалізованої у тематиці дисертацій; результатів опитування учених – лідерів наукових шкіл з метою отримати інформацію щодо їх самоідентифікації, особливостей формування й ознак їхніх наукових шкіл, простежити виділення інших шкіл у структурі наукового співтовариства.

Методика ідентифікації наукових шкіл дає змогу за формальними та змістовними критеріями виявити сучасні школи у суспільно-географічній науці; визначити рівень їх сформованості; дати персоналізовану характеристику суспільної географії в Україні шляхом аналізу діяльності лідера наукової школи та його учнів і послідовників; виявити наукові здобутки та схарактеризувати результативність діяльності наукової школи; визначити проблеми функціонування та окреслити перспективи розвитку наукових шкіл. Методика вивчення наукових шкіл в суспільній географії включає вісім послідовних етапів: 1) формулювання мети і завдань; 2) вироблення концепції; 3) обґрунтування методології та розробка методики; 4) пошук джерельної бази; 5) фактична і аналітична частина дослідження; 6) прогностична частина дослідження; 7) узагальнення наслідків та результатів; 8) формулювання висновків.

Формування суспільно-географічних шкіл є результатом різноманітних шляхів становлення суспільної географії в Україні як науки, у яких відображаються не лише загальні тенденції розвитку суспільно-географічної думки, але й своєрідні особливості її еволюції на окремих етапах чи в окремих регіонах, що є свідченням багатоманіття шляхів її формування.

Тенденції та концепції розвитку зарубіжної суспільної географії в кін. XIX – на поч. XX ст. мали безпосередній вплив на зародження наукових шкіл суспільної географії в Україні. У кін. XIX – на поч. XX ст. європейська географія була репрезентована працями О. Гумбольта, К. Ріттера, Й. Тюнена, Ф. Ріхтгофена, Ф. Ратцеля, Д. Ріхтера, А. Геттнера, А. Вебера, А. Пенка та ін. В умовах розв'язання методологічної кризи науки кін. XIX ст. (питання статусу географії як науки, місця в системі наук, делімітація предмету досліджень, визначення моністичної та дуалістичної структури науки, проблема єдності географії, співвідношення між загальною географією та описовим країнознавством) сформувалися провідні наукові школи в зарубіжній географії – природнича, суспільно-географічна, а також ландшафтна й хорологічна концепції. Під впливом цих шкіл і концепцій зародилися наукові школи суспільної географії в Україні. Упродовж XX ст. спостерігався інтенсивний розвиток національних (німецької, французької, британської, американської та радянської) географічних шкіл, що були представлені різними науковими напрямами (країнознавство, географія людини, геополітика та політична географія, культурна, економічна, соціальна, історична географія, регіоналістика, просторовий аналіз, гуманістична, математична, поведінкова географія, регіональна економіка, радикальна, когнітивна, позитивістська, постколоніальна, структурна географія тощо), які вплинули на формування школи суспільної географії в Україні. Вона у кін. XIX – на поч. XX ст. розвивалася під впливом європейської географії, він відчувався ще в 1920-х рр., а на західноукраїнських землях і в 1930-х рр., упродовж 1940–80-х рр. суспільна географія розвивалася в межах радянської економіко-географічної школи

і лише на поч. 1990-х рр. здобула можливість долучитися до надбань світової науки та репрезентувати власні досягнення на світовому рівні.

Зародилася школа суспільної географії в Україні в останній чверті XIX ст., а оформилася – у першій чверті XX ст. На початку минулого століття відбулася інституалізація географії в самостійну галузь знань, яка інтегрувала в себе природничо-географічні, демогеографічні, етногеографічні та економіко-географічні знання про територію України. Ключовою у цьому зв'язку була діяльність акад. С. Рудницького, яка поклала початок сучасній географії в Україні загалом і суспільній географії безпосередньо, базуючись на європейських традиціях та власному науковому потенціалі. Школа суспільної географії доби СРСР була «розчинена» у панівній системі радянської економічної географії з оперттям на методологію марксистсько-ленінської філософії з єдиними вимогами, завданнями, цілями тощо. Усі дослідження у сфері суспільної географії чітко дотримувалися позицій діалектичного та історичного матеріалізму, унаслідок чого склався догматичний підхід до розгляду економіко-географічних проблем, а сама наука перетворилася на одну із складників з обслуговування й підтримки державної політики та офіційної ідеології. Теоретиком радянської економічної географії в Україні та лідером її наукової школи був М. Паламарчук. Із поч. 1990-х рр., в умовах незалежності України, почала формуватися нова система суспільно-географічних наук, основу якої склали соціально-економічна географія, відбулося методологічне переосмислення науки, диференціація практичних досліджень сприяла формуванню нових наукових напрямів. Провідним організаційним осередком суспільно-географічних досліджень в Україні нині є ІГ НАНУ на чолі з Л. Руденком.

В розвитку наукових шкіл суспільної географії доцільно виділяти три етапи: 1-й етап – кін. XIX – поч. XX ст.: 1873–1904 рр.; 1905–1917 рр.; 1918–1921 рр.; 2-й етап – сер. XX ст.: 1922–1933 рр.; 1934–1963 рр.; 1964–1990 рр.; 3-й етап – кін. XX – поч. XXI ст.: 1991–2015 рр. На першому етапі поширилися країнознавча, антропогеографічна та галузево-статистична концепції; сформувалися методологічні основи науки (антропогеографії та економічної географії), розпочалося комплексне вивчення території України та етнічних земель, розселення українців, їхнього побуту, географії галузей господарства, транспорту, торгівлі тощо; спостерігалось становлення науково-освітніх шкіл та шкіл-колективів у Львові (Г. Величко, С. Рудницький, В. Геринович), Києві (К. Воблий, А. Синявський, В. Садовський), Харкові (О. Івановський, К. Дубняк, Ф. Матвієнко-Гарнага) та Одесі (О. Сухов). Другий етап засвідчив спочатку розвиток шкіл географії людини (С. Рудницький, Г. Величко, О. Івановський, В. Геринович, В. Кубійович), галузевої статистики (К. Воблий, О. Сухов, С. Остапенко, Г. Кривченко), хорологічної та районної шкіл (В. Садовський, А. Синявський, К. Дубняк, Ф. Матвієнко-Гарнага). Після 1934 р. суспільну географію було штучно перенесено на методологію районно-комплексної економічної

географії. Вчені України упродовж 1950–80-х рр. здійснили теоретико-методологічне обґрунтування й практично вивчили ТВК, розробили теорію господарського комплексоутворення та районного планування; теорію територіальної організації виробництва, виробничо-територіального комплексоутворення й суспільно-територіальних систем; вивчали проблеми природокористування, територіальної структури природно-ресурсного потенціалу та розселення населення, працересурсного потенціалу тощо. У процесі реалізації цих дослідницьких програм були створені школи-колективи М. Паламарчуком, О. Дібровою, Д. Богорадом, О. Ващенком, Л. Корецьким, М. Ігнатенком, І. Твердохлебовим та ін. Третій (сучасний) етап характеризується розвитком традиційної проблематики (географія природних ресурсів, господарства, населення та розселення, картографії) та новими напрямками: соціальної (географія сфери послуг, релігій та культури, якості та способу життя, рекреаційна, медична географія), політичної географії та геополітики (електоральної та етнополітичної географії), проблем сталого розвитку, геоінформаційних систем та технологій, історичної географії та історії географії. Найбільш потужними науково-освітніми та школами-колективами є київська (Л. Руденко, М. Пістун, Я. Олійник, С. Іщук), львівська (Ф. Заставний, О. Шаблій), харківська (А. Голіков, Л. Немець, К. Немець), одеська (О. Топчієв), чернівецька (Я. Жупанський, В. Руденко), тернопільська (О. Заставецька) та до 2014 р. сімферопольська (М. Багров) школи.

Аналізу умов та особливостей розвитку наукових шкіл у суспільній географії в Україні дає підстави виокремити школи-напрями: на першому етапі географії людини та галузевої статистики, на другому – економіко-географічну, а на третьому – суспільно-географічну.

Школа географії людини сформувалася в кін. XIX – на поч. XX ст. Її основоположником був С. Рудницький. У межах цієї школи на західноукраїнських землях у перших десятиліттях XX ст. відбулася швидка внутрішня диференціація суспільно-географічного знання – зародилися нові галузі науки: теорія та методологія географії (С. Рудницький, В. Геринович, М. Дольницький), географічна регіоналістика та краєзнавство (С. Рудницький, В. Огоновський, В. Кубійович, О. Степанів), політична географія та геополітика (С. Рудницький), географія розселення, демогеографія та етногеографія (Г. Величко, С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів), географія сільського господарства (В. Кубійович), географічна картографія (Г. Величко, С. Рудницький, В. Кубійович).

Галузево-статистична парадигма економічної географії активно розвивалася в Україні, прихильники якої організували роботи по обґрунтуванню розвитку і розміщення виробництв галузей господарства України. На принципах галузево-статистичного підходу, почали розвиватися географія галузей світового господарства, готувалися фундаментальні статистичні довідники з економічної географії

України та її окремих регіонів. Представниками галузево-статистичної школи були К. Воблій, В. Кістяківський, О. Сухов, С. Остапенко, І. Феценко-Чопівський, Г. Кривченко та ін. Основними напрямками їх досліджень було визначення наукових засад економічної географії як науки, вивчення розміщення продуктивних сил, економіко-географічне українознавство, географія промисловості та сільського господарства, географія природно-ресурсного потенціалу, а також географія торгівлі та комерційна географія.

Районна школа сформувалася під впливом німецької школи географії й особливо хорологічної концепції А. Геттнера. Її становлення пов'язане з розвитком комплексного країнознавства в кін. XIX ст., коли особливого значення набуло наукове обґрунтування об'єктивної необхідності творення України як національної держави. Районна школа оформилася в 1920-х рр. і була представлена В. Садовським, В. Тимошенком, К. Дубняком, А. Синявським, Ф. Матвієнко-Гарнагою та ін. Учень А. Геттнера харківський географ О. Івановський, був керівником дисертації К. Дубняка та Ф. Матвієнко-Гарнаги, які обґрунтували наукові засади хорологічного напрямку в науці, що досить швидко трансформувалася в районний. Представники хорологічного напрямку трактували район як господарський ландшафт, теоретичні основи якого були обґрунтовані А. Синявським. Вагомий внесок у становлення районної школи здійснили вчені України, які працювали за кордоном: В. Садовський та В. Тимошенко. Із поч. 1930-х рр. географічна школа України змушена була переформатувати свою методологію на засади районної економіко-географічної школи М. Баранського – М. Колосовського.

Школа радянської районно-комплексної економічної географії в Україні характеризується солідними теоретичними розробками та вагомими практичними напрацюваннями. Її лідерами були О. Діброва, М. Паламарчук, Д. Богорад, Л. Корецький, О. Ващенко, М. Ігнатенко, І. Твердохлебов та ін. Їм належить створення найбільших персональних шкіл. У 1930–40-х рр. економіко-географи розробляли науково-методичні основи обласного районування, а наприкінці 1950-х рр. розпочали дослідження великих економічних районів, їхньої спеціалізації та рівнів економічного розвитку, впливу мінерально-сировинних ресурсів на функціональну й територіальну структуру районів. Зусилля вчених у 1950–60-х рр. були спрямовані на обґрунтування схем розвитку економічних районів, дослідження мінерально-сировинних ресурсів, оптимальної системи форм розселення, схем територіальної організації виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, сільськогосподарського районування території України, вивчення галузей промисловості, сільського господарства, трудових ресурсів та шляхів їх раціонального використання. М. Паламарчук зорієнтував науковців на вивчення територіальної структури великих економічних районів, унаслідок

чого в 1960–80-х рр. було опрацьовано основи класифікації, встановлено типи ТВК, що дало змогу розробити теоретичні основи формування комплексів різних типів, і, як наслідок, створити теорію територіальної структури економічного району. У цей час було зrealізовано багато теоретичних і практичних програм досліджень наукових шкіл: спеціалізація та комплексний розвиток економічних районів; географія природних ресурсів; формування промислових територіальних комплексів і географія промисловості; агропромислове комплексотворення та географія сільського господарства; географія населення і систем розселення; економіко-географічна картографія; районне планування тощо.

У межах галузево-статистичної, антропогеографічної та районної шкіл не лише постала вузівська суспільна географія, а й зароджуються такі її напрямки, як географія галузей господарства, географія населення, українознавство та краєзнавство, політична географія та геополітика. У суспільно-географічних дослідженнях українських учених, що працювали під владою різних імперій, спостерігалася позитивна тенденція україноцентризму, а це сприяло формуванню школи суспільної географії України.

Процес формування наукових шкіл був надовго призупинений з огляду на зовнішні чинники, а відновився із поч. 1990-х рр., коли соціально-економічна географія в Україні трансформувалася в складнішу суспільну географію як науку про територіальну організацію суспільства, що вивчає процеси, умови, фактори та наслідки її формування; на основі системної методології розпочалося комплексне вивчення природи й суспільства. Дослідження були спрямовані на розвиток теорій розміщення та територіальних систем, на розв'язання проблем просторової еволюції й типології суспільно-територіальних систем, закономірностей територіальної організації суспільства. Спостерігалася загальна тенденція гуманізації науки, що відобразилося в розширенні досліджень територіальних рекреаційних систем, вивченні взаємозв'язків між економічними, демографічними та екологічними компонентами територіальних систем.

Дослідження особливостей розвитку суспільної географії в Україні упродовж останніх десятиліть свідчать, що в цей час були зроблені вагомі напрацювання в галузі теоретичної інтерпретації територіальної організації суспільства. Сучасна суспільна географія забезпечує теоретичне обґрунтування процесів регіонального розвитку та глобалізації, територіального планування та управління регіональним розвитком, прогнозування та програмування соціально-економічного розвитку окремих територій чи населених пунктів тощо. Проаналізовано результати реалізованих робіт у межах напрямів розвитку науки: методології, теорії і методики науки; географії природокористування; географії населення та розселення; географії галузей промисловості та сільського господарства; соціальної та політичної географії; суспільно-географічного регіоназнавства; управління розвитком регіону та регіональної політики; суспільної географії

зарубіжних країн та регіонів; суспільно-географічної картографії та історичної суспільної географії.

Лідерами сучасної школи української суспільної географії є доктори наук, які в межах своїх персональних шкіл також підготували докторів наук: Л. Руденко, М. Багров, Ф. Заставний, Я. Жупанський, М. Пістун, О. Шаблій, О. Топчієв, І. Горленко, С. Іщук, Я. Олійник, Б. Яценко, К. Немець, О. Любіцева, В. Руденко; доктори наук, які підготували значну кількість кандидатів наук – Г. Балабанов, В. Нагірна, О. Заставецька, Л. Немець та К. Мезенцев.

Найбільш потужні науково-освітні школи сформувалися в Києві, Львові, Одесі, Чернівцях, Харкові та Сімферополі; також варто виокремити науковий центр, у якому також спостерігаються процеси становлення регіональної наукової школи (Тернопіль) та наукові центри, де перспективним може бути започаткування наукових шкіл (Луцьк, Ніжин, Умань, Полтава, Херсон та Рівне).

Найбільшою за чисельністю і найпотужнішою за своїм кадровим потенціалом школою-колективом в суспільній географії стала наукова школа М. Паламарчука (15 докторів та 32 кандидати наук). Ним була обґрунтована дослідницька програма школи «Географічні основи удосконалення територіальної організації суспільства та комплексоутворення в матеріальному виробництві», що оформилася як теорія територіального комплексоутворення, а вже подальша її розробка відбувалася в межах наукової школи вченого: теорія та методика дослідження господарського комплексоутворення (докторські дисертації: Я. Жупанський, С. Іщук, Д. Стеченко, Л. Руденко; кандидатські дисертації: В. Белозьорова, О. Заставецька, Л. Ковтун, Ю. Палеха, Н. Процько, Д. Стеченко, К. Ташук); географія природо-користування та ПРП (докторські дисертації: І. Горленко, Р. Іванух, Я. Олійник; кандидатські дисертації: І. Горленко, С. Лісовський, А. Ткачов, Т. Яснюк); географія промисловості та промислове комплексоутворення (докторські дисертації: П. Масляк; кандидатські дисертації: В. Захарченко, С. Іщук, Р. Литвиненко, П. Масляк, Л. Немченко, К. Пироженко, В. Полюхович, І. Смирнов, Р. Язиніна); географія сільського господарства та агропромислове комплексоутворення (докторські дисертації: Г. Балабанов, В. Нагірна, М. Пістун, В. Семенов, Р. Язиніна; кандидатські дисертації: Г. Балабанов, Є. Битаєва, М. Бредихін, В. Жабицька, О. Крайовий, Н. Курилюк, С. Малюк, Я. Олійник, І. Пушкар, В. Семенов, В. Щабельська).

У межах основних напрямів сучасних суспільно-географічних досліджень учні М. Паламарчука заснували власні наукові школи: Л. Руденко (С. Лісовський, І. Гукалова, Ю. Палеха, І. Яковенко, В. Захарченко, Є. Маруняк), Я. Олійник (Л. Немець, М. Дністрянський, К. Мезенцев, К. Немець, І. Швець, М. Барановський, А. Калько, О. Афанасєв, С. Запотоцький, В. Дармограй), М. Пістун (О. Паламарчук, П. Луцишин, І. Дудник, Н. Коцан), С. Іщук (О. Любіцева, І. Смирнов, В. Джаман, О. Гладкий), Я. Жупанський (В. Круль, П. Сухий),

І. Горленко (Г. Підгрушний). Підготовлені учнями М. Паламарчука доктори наук – О. Любіцева та К. Немець – також підготували докторів наук (О. Колотуха, П. Шуканов).

Починаючи із кін. ХХ ст. в умовах поглиблення досліджень процесів розвитку суспільства суспільна географія розпочала системне вивчення територіальної організації суспільства, процесів, умов, факторів і наслідків її формування та управління. Розвиток школи суспільної в Україні упродовж останніх років відбувається швидкими темпами. Окремі напрями науки, які ще в 1990-х рр. вважалися новими, уже сьогодні можуть розглядатися як традиційні, а у середовищі суспільної географії в Україні починають розвиватися нові напрями науки: геософія, геоглобалістика, сакральна, перцепційна, ментальна, гендерна, урбаністична, поведінкова географія. Усе це дає підстави стверджувати, що за останні роки сучасна школа суспільної географії в Україні (у розумінні школи-напрямку) еволюціонувала у школу парадигмального типу, а її основні галузі уже можуть розглядатися як окремі школи-напрями.

Висновки. Нагальною потребою сьогодення є реконструкція минулого суспільно-географічної науки, яка б дала змогу об'єктивно та неупереджено репрезентувати внесок у її розвиток наукових шкіл. Дослідження наукових шкіл суспільної географії сприяє поверненню наукових надбань, вилучених, сфальсифікованих чи просто замовчуваних; допомагає активізувати процес подальшого розвитку суспільно-географічної науки в Україні, а також дає змогу науці посісти гідне місце не лише у вітчизняній, а й у світовій культурі. У результаті виконання дослідження вперше розв'язано важливу наукову проблему – комплексно досліджено феномен наукових шкіл суспільної географії в Україні, детально розглянуто пізнавальні можливості формування й конкретні наукові результати функціонування різних типів наукових шкіл. Проблема розвитку наукових шкіл, а отже, і суспільно-географічної науки загалом є індивідуалізованість їх діяльності без формулювання конкретної мети реалізації свого часткового внеску в загальноукраїнську школу суспільної географії, а останньої, відповідно, у світову науку; самоідентифікація, що пов'язана з одночасним уживанням різних назв науки «економічна та соціальна географія», «соціально-економічна географія», «суспільна географія»; диференціація суспільно-географічної науки та відсутність системи логічно завершених законів науки, які змогли б інтегрувати різні наукові напрями; нереалізованість прикладної функції науки тощо.

Перспективи розвитку суспільної географії пов'язані з оформленням її теоретичної бази відповідно до реалій поч. ХХІ ст., підвищенням уваги до прикладних аспектів науки, і уникнення безцільного абстрагування. Стратегічною метою науки є визначення економічної, демографічної, соціальної, політичної та екологічної ємності географічної оболонки на різних ієрархічних рівнях, обґрунтування параметрів регіонального та глобального природо-користування, виявлення основних тенденцій

технологічного, галузевого та територіального розвитку господарства України і її регіонів. Вивчення наукових шкіл суспільної географії в Україні свідчить, що вона має потужний інтелектуальний потенціал, який здатний до генерації наукових ідей світового рівня.

References:

1. *Geografična nauka v Nacional'nij akademij nauk Ukraïni* [Geographical science at the National Academy of Sciences of Ukraine]. Eds.: L. G. Rudenko, O. M. Marinič, V. P. Paliënko etc. Kyiv: Akadempriodyka, 2009, 252 p.
2. Župans'kij Ā. Ī. *Īstoriā geografij v Ukraïni* [The history of geography in Ukraine], Lviv: Svit, 1997, 261 p.
3. Olijnik Ā. B., Ševčuk S. M. Teoretični pidhodi do rozuminnā sutnosti naukoj školi v geografij [Theoretical approaches to understanding the essence of the scientific school in geography]. *Geografiā ta sučasnist'* [Geography and modernity], 2010, Vol. 24, pp. 6–11.
4. Olijnik Ā. B., Ševčuk S. M. Metodi vivčennā naukovih škil v istorij Ukraïns'koj suspil'noj geografij [Methods of studying scientific schools of Ukrainian human geography]. *Časopis ekonomičnoj ta social'noj geografij* [Human Geography Journal], 2012, Vol. 13 (2), pp. 9–14.
5. Olijnik Ā. B., Ševčuk S. M. Metodologični osnovi istoriko-naukovih doslidžen' u suspil'nij geografij (na prikladi vivčennā naukovih škil) [Methodological principles of historical research in social geography (via the example of research schools)]. *Ekonomična ta sotsialna geography* [Economic and social geography], 2013, Vol. 67, pp. 3–12.
6. Olijnik Ā. B. Naukovi školi āk ob'ĕkt doslidžennā v istorij geografij [Scientific schools as an object of research in the history of geography]. *History of Ukrainian Geography* [The history of geography in Ukraine], 2013, Vol. 27, pp. 23–32.
7. Pistun M. D. Peredumovi ta argumenti formuvannā Ukraïns'koj ekonomiko-geografičnoj školi v 20-h rokah HH stolittā [Prerequisites and arguments for the development of the Ukrainian school of economic geography in the 20's of the twentieth century]. *Ukraïns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian Geographical Journal], 2004, N. 3, pp. 68–74.
8. Shabliy O. I. *Lviv School of Social Geography* [Lviv school of human geography]. Lviv, 2004, 167 p.
9. Ševčuk S. M. Aktual'ni naprāmki doslidžen' naukovih škil v Ukraïns'kij suspil'nij geografij [Scientific schools of human geography in Ukraine: actual areas of research]. *Ukraïna: geografiā cilej i možlivostej* [Ukraine: Geography of Goals and Opportunities], Niznyn, 2012, T. III, pp. 405–409.
10. Ševčuk S. M. Vivčennā naukovih škil v Ukraïns'kij suspil'nij geografij: postanovka problemi [Study of scientific schools in Ukrainian human geography: problem statement]. *History of Ukrainian Geography* [The history of geography in Ukraine], 2012, Vol. 25, pp. 19–22.
11. Ševčuk S. M. *Naukova škola Ukraïns'kogo naukovo-doslidnogo institutu geografij ta kartografij* [Scientific school of the Ukrainian Research Institute of Geography and Cartography]. Poltava, 2013, 270 p.
12. Ševčuk S. M. Naukovi školi v Ukraïns'kij suspil'nij geografij: metodologični problemi identifikacij [Scientific schools in Ukrainian social geography: methodological problems of identification]. *Ukraïns'ka geografiā: sučasni vikliki* [Ukrainian Geography: Modern Challenges]. Kyiv, 2016, T. 1, pp. 119–121.